

Martin Heidegger

Techniek gewikt en gewogen

Tom Tak

1995 re dr. / herfst 2014

Martin Heidegger

Techniek gewikt en gewogen

Een romantische speurtocht over >Holzwege<

Tom Tak

1995 te dr. / herfst 2014 ¹

In de vroege zomer van 1933, toen in Duitsland de Nazi's aan de macht kwamen, hield de filosoof Heidegger op uitnodiging van de Heidelbergse nationaal-socialistische studentenvereniging een rede over: "Die Universität im neuen Reich". In de zaal heerste een gespannen sfeer. Vooraan zaten de hoogleraren, in toga gekleed, daarachter hen vijandig gezinde revolutionaire studenten. Heidegger verscheen in korte broek en hemd met schillerkraag. Zijn woorden striemden het gehoor op de eerste rijen. Hij leek zich helemaal te vereenzelvigen met ideeën van de jeugdorganisatie "Die Wandervogel". En in navolging van voortrekkers van deze beweging, zoals Julius Langbehn en Paul Lagarde, hekeldde hij de oppervlakkige levensstijl van de bourgeoisie en het positivisme aan de Duitse universiteiten. Technische vooruitgang en angst voor de toekomst zouden het leven van mensen beheersen. Wetenschappers zouden alleen gehoorzamen aan de causale wetten van hun materialistische wetenschap en nergens anders meer aan. Kon een nieuwe utopie de mensheid nog van de ondergang door de moderne techniek redden? Mocht men met de bittere ervaringen van de eerste wereldoorlog vers in het geheugen nog hopen op een 'betere' toekomst? Heidegger zag voor een korte tijd in het idee volk of natie een mogelijkheid om de expansiedrift ("Wille zur Macht") van de moderne mens tegen te gaan. Zonder sociaal engagement (sociale "Eigentlichkeit") zou het streven van het individu naar autonomie kunnen ontsporen, hield hij dan ook zijn toenmalig gehoor voor. Van liberale democratie wilde hij niets weten. Het 'Führer-principe' moest aan de

---

¹ Eerder verschenen in Kunst en Wetenschap, voorjaar 1995

Duitse universiteiten worden ingevoerd, om daar orde op zaken te kunnen stellen. Heidegger leek in zijn verlangen naar een ‘organische’ samenleving (met herstel van traditionele en natuurlijke levenswijzen) conservatief, maar juist dit verlangen gaf aan zijn denken in de door twisten verscheurde Weimar-republiek een sterk revolutionair élan.

De filosoof Karl Jaspers, die sinds de tweede wereldoorlog als anti-fascist wordt geëerd en in 1933 in Heidelberg ook onder het gehoor van Heidegger was, zou later zeggen: “Het was alsof hij in een roes verkeerde”. Er moet dan ook tijdens de voordracht iets werkelijk dreigends van Heidegger zijn uitgegaan.

De sympathie die Heidegger voor het nationaal-socialisme heeft gekoesterd, ook al was dit slechts gedurende een paar jaar, maakt een studie van zijn werk nog altijd niet eenvoudig. Er geschiedde groot kwaad, waarover hij tot teleurstelling van vele van zijn vrienden (Karl Jaspers, Hannah Arendt) zweeg. Één keer heeft hij gesproken over de holocaust. De ‘industrialisering’ van de dood, zo stelde hij ver na de oorlog, zou terug te voeren zijn tot een morele ontaarding waaruit ook de ‘industrialisering’ van de natuur is voortgekomen. Geen woord over persoonlijke verantwoordelijkheid. Alleen de verzuchting: “Slechts God kan ons nog redden”.

Kritiek op techniek

Al in de dertiger jaren begon Heidegger over techniek te spreken.² Onmiddellijk na de tweede wereldoorlog sprak hij weer vele malen over dit onderwerp, toen voor een gehoor van industriëlen, managers, architecten, ambtenaren, kunstenaars, enz. in Hamburg en op Bühlerhöhe. En dat ondanks een verbod om aan universiteiten te doceren! Men bleef graag naar hem luisteren. Tot uit Frankrijk kwam zijn publiek.

Bij het woord techniek dacht Heidegger niet in de eerste plaats aan industriële procédés en apparaten, maar aan een heerszuchtige manier van kijken naar de wereld en een niet te bedwingen verlangen haar te manipuleren. Techniek hield hij voor de kwalijke uitkomst van vergeten hoe wij oorspronkelijk bij en met de dingen waren in een intieme vervlochtenheid waarin geborgenheid is. In één woord gezegd: “Seinsvergeessenheit”. Toen hij tachtig jaar werd, verscheen het kleine opstel “Vom Geheimnis des Glockenturms”: een herinnering aan zijn jeugd in Messkirch. Hierin wordt het leven beschreven als nog een fuga waarin op geheimzinnige manier de kerkelijke feestdagen, de jaargetijden en de uren in de morgen, de middag en de avond in elkaar verglijden. Op de achtergrond van alle activiteiten, dromen, gebeden en spelen was het gelui van de kerkklok. Met steeds nieuwe tonen >schonk< zij aan het dagelijksleven een vast ritme.³

Wie, zoals Heidegger, de moderne techniek voor een produkt houdt van onvolkomen denken komt onder vuur te liggen van analytisch ingestelde

---

² Verg. “Vorträge und Aufsätze”, 1985

³ Verg. “Denkerfahrungen”, 1983

wetenschappers met een naturalistisch wereldbeeld. Hem wordt voorgehouden dat het leven slechts bestaat uit deeltjes en processen en als hij dat niet wil geloven dan is hij *just not well informed* (John Searle). Maar volgens Heidegger zijn er aan het leven twee kanten: 'Zijn' is zowel >aanwezigheid< als >afwezigheid< van de (het) ander(e). We hebben niet alleen te maken met wat aanwezig is, maar ook met wat er niet meer of nog niet is. Door zich 'iets' te herinneren is het verleden present in het heden, door een plan te maken of zich een doel te stellen is de toekomst ook op eenvoudige wijze aanwezig. Kortom: in de wereld van het dagelijks kennen, onze leefwereld, geven wij op vele manieren betekenis aan ervaringen. Zij blijkt onuitputtelijk en kan alleen in details worden onderzocht. (Brentano).

Om ons technisch denken werkelijk te kunnen begrijpen is het nodig dat wij ons bezinnen op het contact dat we nog met de natuur hebben. De moderne mens daagt haar alleen maar uit! Dit type mens heeft geen weet van het Griekse *aletheia*, het idee dat de natuur zich moet kunnen uitspreken. Heidegger noemde in "Die Technik und die Kehre" technisch denken een "Weise des Entbergens".⁴ Een grove ingreep in de natuur, die lijnrecht staat tegenover onbevooroordeeld, onbevangen waarnemen. In het essay "Was heisst Denken?" geeft Heidegger een voorbeeld. Een boom draagt bloesem. Alleen in een onbewaakt ogenblik, als even niet aan het profijt wordt gedacht, kan zijn bloei nog echt worden beleefd.⁵ Een modern mens zal zo'n ervaring al snel naïef, of voorwetenschappelijk noemen. Hij wil de natuur ordenen, bewerken, bebouwen, manipuleren. Wat is er van de door de dichter Hölderlin bezongen schoonheid van een rivier als de Rijn overgebleven? Niet meer dan wat de reclame uit de reiswereld nog te bieden heeft - die langs haar oevers een omvangrijke toeristenindustrie heeft opgebouwd.⁶ De moderne techniek heeft de natuur veranderd in een werkelijk of potentieel bezit. Nu dreigt zij ons boven het hoofd te groeien. Wij zijn verplicht haar op straffe van de totale ondergang te perfectioneren. Er is niet zomaar een weg terug.

Om toch nog een uitweg te vinden, begon Heidegger in een ver verleden - bij de vóór-socratici - te zoeken naar ons meest oorspronkelijke wereldbeeld. Hoe spraken toen de mensen over God - de oergrond van de wereld? In het bijbelse Jodendom en het eerste Christendom werd God vaak niet goed begrepen. Men zag Hem bovenal als beeld van de diepste zielerørselen van de mens. De Atheense filosofen, bijv. Plato en Aristoteles, deden weer veel te rationeel over het Goddelijke. Voor hen bestond de werkelijkheid slechts uit stof en vorm. Vanaf de Italiaanse renaissance zien atheïstische humanisten de wereld als een gigantisch schaakbord waarop een alle materie doordringend logisch Subject zijn meester-zetten doet. Als zijn co-worker moet de mens (homo rationalis) zich gedragen - maker van de hem omringende wereld, van de natuur, het landschap en van de

---

⁴ TK, 1962, p.13

⁵ WHD, 1984, p.18

⁶ TK, p.16

maatschappij. Bleven ondanks deze hoogmoed filosofen als Spinoza en Hegel nog mogelijkheden zien om onze cultuur verder te ontwikkelen en weer tot God te komen, zo niet Heidegger.

Postmoderne gelatenheid

Nuttigheidsbejag is reeds vanaf Plato in theorievorming en in het dagelijks denken de grote verzoeking van de Westerse mens. In “Sein und Zeit” van 1927 kwam Heidegger nog met een dynamisch programma om de mensen over te halen hun eerste ervaring van het “in-de-wereld-zijn” te accepteren als maatstaf voor alle andere ervaringen. Dat er een subject tegenover een object staat, is louter een zaak van abstraheren. Met dit programma kreeg hij na de tweede wereldoorlog grote invloed in Frankrijk: op het existentialisme (Sartre, Merleau-Ponty, Marcel, Levinas) en daarna op het post-structuralisme (Derrida, Foucault, Roland Barthes). De mens werd in staat geacht zelf inhoud te geven aan zijn leven, tot in het absurde toe. Maar de promotor van dit idee, Heidegger, was inmiddels door de oorlog wel pessimistischer geworden. “Wat doet ons denken?” - vroeg hij in 1946 in een brief aan Jean Beaufret. Het antwoord luidde: “Das Denken lässt sich vom Sein in den Anspruch nehmen, um die Wahrheit des Seins zu sagen”.⁷ Deze woorden waren verholde kritiek op het activisme van Sartre. Mensen geloven wel dat zij hun eigen levensweg kiezen, maar het is in werkelijkheid een ‘hogere’ macht die zich middels hun plannen verwezenlijkt, klonk het gelaten bij Heidegger.

Hiervan zijn tegenwoordig ook postmodernisten overtuigd. Zij laten zich bekoren door zowel fictie als functionaliteit. Ze zijn goed thuis in de wereld van de moderne techniek, maar ook in het rijk van de mythen, dromen, erotiek. Deze mensen zien van twee kanten gevaar dreigen. Er is tegenwoordig een gigantisch proces gaande van nivellering - door maatschappelijke dwang en door onverschilligheid - en tegelijk van desintegratie van de cultuur. Onvervaard keren zij zich tegen beide. Het dwingende verband tussen techniek en het zeventiende eeuwse cartesiaanse wetenschapsbegrip willen zij verbreken. Staat bij René Descartes in het essay “La dioptrique” een blinde met stok nog model voor het zien van de mens, nu is het omgekeerde aan de orde en geldt het Heidegger-woord “Verwindung”; wij moeten ons de oorspronkelijke toestand van de dingen weer in herinnering roepen.⁸ Er is niet één type zingeving, maar een veelheid aan zinvol gebeuren. Grote voormannen van het postmodernisme zijn: Derrida, Lyotard, Alain Finkelkraut. Zij hebben allemaal belangstelling voor het nieuwe programma van Heidegger, dat als “Die Kehre” bekend staat. In “Holzwege”, zes opstellen uit de periode van 1935 tot 1946, is een eerste schets ervan te vinden.

De latere filosofie van Heidegger vertrekt vanuit een stemming, niet vanuit een idee. ‘Holzweg’ is metafoor van op de verkeerde weg zijn. De zes opstellen zijn als

---

⁷ “Über den Humanismus”, 1975, p.5

⁸ Descartes, Oeuvres philosophiques, Garnier 1963, I, p.651e.v.

paden in het bos, overwoekerd door begroeiing, naar alle richtingen uitwaaiend en plotseling doodlopend. Het is alsof Heidegger heeft willen zeggen dat het Eeuwige pas zal spreken, als de eenzaamheid het grootst is en wij niet meer verder kunnen.